

Het tuintje van frère François

Arjan Broers

Begin met liefde en het einde raakt zoek

1.

Wanneer is iets echt begonnen? Wanneer houdt iets echt op?

We staan in het Franse dorpje La Valla, gelegen in de bergachtige streek onder Lyon: de Pilat. Het is de eerste warme dag van het jaar. De stilte trilt en is nog fris.

La Valla is de geboorteplaats van de fraters maristen. Hier staat het eerste huis, hier wordt op allerlei manieren het verhaal verteld van deze katholieke congregatie van mannen, die de naam van Maria draagt. Tussen alle foto's, films, informatiekaarten en memorabilia wijst frater Giorgio op een prent.

'Hier is het begonnen', zegt hij. Op de bijna kinderlijke tekening staat een boerenkar met huisraad erin. Een paar jongensachtige figuren en een lange man in een zwarte soutane duwen de kar de heuvel op, nagekeken door een oude man vanuit het raam van de pastorie.

'Dit is het echte begin', zegt Giorgio nog eens. 'Niet met de eerste twee broeders die in een armoedig huisje gingen wonen, niet met de officiële goedkeuring vele jaren later, maar met deze beslissing van pater Marcellinus Champagnat om weg te gaan uit de pastorie van de kerk en bij de broeders in te trekken, om er het leven te delen.'

Wanneer is iets begonnen? Wanneer houdt iets echt op? Is de aarde het einde van de graankorrel? Is de oven het einde van het meel? Is mijn mond het einde van het brood?

Dit is een verhaal over beginnen en eindes.

2.

Het verhaal begon toen begin dit jaar op Westerhelling drie bomen gekapt moesten worden. Majestueuze oude bomen, die de hele ontwikkeling van deze Nijmeegse villa meemaakten. De bouw van het huis voor een grote kaashandelaar. In de oorlog de vestiging van een pensionaat voor NSB-kinderen. In 1952 de komst van een klein internaat van de fraters maristen. De bouw van het grote internaat achter het huis en de sluiting daarvan in 1977. De komst van studenten van de paters en daarna van de gemeenschap van de fraters maristen. Het begin van stichting Moria in het huis achter de villa (1994). Het begin van de Reis naar Binnen (2000), het Stiltehuis (2007), het Huis van Aandacht (2012) en nu Leerhuis Westerhelling.

Vandaag planten we nieuwe bomen op grond waar al zoveel is opgekomen. De fraters doen opnieuw een stap terug.

Om te groeien en vrucht te dragen heb je wortels nodig, die diep moeten doordringen in de grond waarop je staat. Daarom reed ik naar de geboortegrond van de fraters maristen, op zoek naar een van hun oerverhalen: die van het tuintje van frater François.

3.

De fraters maristen zijn gesticht door pater Marcellinus Champagnat, frater François was zijn eerste opvolger.

Champagnat was een bouwer. Twee eeuwen geleden timmerde hij, met dennenhout uit de streek, de tafel van de eerste fraters in hun huisje in La Valla. Aan die tafel aten zij, baden zij en bereidden ze zich voor om schooltjes te stichten, in bergdorpen waar geen enkele vorm van onderwijs was.

De tafel van Champagnat is een van de andere oerverhalen van de fraters. Het staat nog steeds in het huis van La Valla: een robuust en gehavend gevaarte. Maar Champagnat bouwde meer: op een uur lopen van het eerste huis in het bergdorp vestigde hij, in een lieflijke vallei, l'Hermitage. Een verbazingwekkend groot huis, gebouwd met stenen die met houwelen werden losgehakt uit de berg waar het tegenaan kwam te staan.

Op zijn 51^e had de stichter gegeven wat hij had, en stierf hij.

Zijn opvolger, frater François, was niet zo'n geweldenaar. Toch leidde hij de congregatie in een stormachtige groei. Toen hij op zijn beurt 51 was, was hij doodmoe. Hij trok zich terug en legde vervolgens een tuintje aan, om geneeskrachtige kruiden te kweken voor zieke medebroeders. *Le jardinet du frère François*, in het Frans klinkt zo lieflijk als de fraters erover spreken. Het bestaat nog steeds, op de helling van l'Hermitage, gelegen onder een grote pijnboom.

4.

We staan onder die boom in het tuintje, Giorgio en ik. Mijn hoofd is nog wat zwaar van de avond tevoren. We hadden een lange wandeling gemaakt in de eerste zon, over wegen waar de eerste broeders ook gelopen hebben. We aten in de communiteit, op z'n Frans: simpel, uitgebreid en heerlijk. De gezelligheid aan de tafel van de kleine internationale groep fraters en een lekenmariste was er naar. Het was stil in het grote moederhuis. Normaal is het een bijenkorf van groepen die hier komen logeren, studeren, op retraite gaan. Nu hoefden de vaste bewoners enkel te eten en te kletsen.

Aan het einde van de maaltijd had Giorgio met een licht triomfantelijk gebaar een fles tevoorschijn gehaald. Speciaal voor mij, zei hij – maar de anderen lustten ook best een glaasje. Het is immers geschiedenis! Dit sterke spul hielp de fraters overleven, toen ze in 1903 Frankrijk moesten ontvluchten.

Twee eeuwen geleden maakten de eerste fraters grote spijkers om in hun levensonderhoud te voorzien. Eén eeuw geleden maakten de fraters sterke drank, nadat ze naar Italië moesten vluchten vanwege de antikerkelijke wetgeving. Ze waren alles kwijtgeraakt: hun huizen, scholen, kloosters. Dankzij de drank konden ze later alles terugkopen.

Maar pas op, het is geen borrel, maar een geneesmiddel, had Giorgio me met een twinkeling in de ogen voorgehouden. De anderen beaamden dat braaf. Het recept is van

frère Emanuel, leerling van frère François. Uit 28 kruiden – sommige bronnen zeggen 33 of 34 – maakte hij een geneeskrachtig drankje, dat 'Arquebuse' werd genoemd. Het recept ging mee in ballingschap en werd al snel gemaakt in grote ketels.

Psalm 126 bezingt de terugkeer uit ballingschap: 'Wie in tranen op weg gaat / dragend de buidel met zaad / zal thuiskomen met gejuich / dragend de volle schoven'. De fraters maristen droegen geen schoven, maar een succesvolle kruidendrank. Ze verkochten het recept en het drankje bestaat nog steeds, onder de naam *Alpestre*. Op het etiket staat een verwijzing naar de religieuze geschiedenis ervan en de heilzame werking.

Medicijn of niet: mijn hoofd is er zwaar van, nu we in het tuintje staan waar het begon. Lavendel, marjolein, mint, thijm, rozemarijn, kamille... De namen van de planten staan op gele kaartjes die in de aarde zijn gestoken. Deels onder een grote pijnboom, schuin boven het grote huis en uitkijkend over de lieflijke vallei ligt in kleine terrassen het tuintje dat de congregatie zou redden.

5.

Het tuintje begon als een bezigheid van een vermoeide man. In 1859 ging frère François met pensioen, hij was twintig jaar overste geweest. Toen hij 31 was, kozen zijn medebroeders hem vrijwel unaniem als de eerste opvolger van de stichter. In zijn dagboek schreef hij: 'Ik ben hier niet sterk en deugdzaam genoeg voor. Maar mijn broeders zijn duidelijk en ik moet maar vertrouwen dat God kracht geeft naar opdracht.'

François was als de eerste zoon van de congregatie. Als kind van tien jaar had zijn moeder hem aan père Champagnat gegeven. Hij had er zijn bestemming gevonden. François had een scherp verstand, op elke andere plek was hij ongetwijfeld priester geworden. Maar hier werd hij geen père, vader, maar bleef hij frère, broeder.

De père was charismatisch, een man waar mensen voor vielen. Een grote man bovendien, 1 meter 82 was zeldzaam in die harde tijd. De frère was schraler gebouwd en had een afstandelijker en strenger karakter. Toch werd hij bewogen door dezelfde geest en dat werd herkend. Jonge broeders herinneren zich hoe hij als overste vaak betrokken was op hun welzijn. 'Hoe is het met je? Slaap je goed? Voel je je gezond?' François had een vaderlijke houding in een tijd waarin van religieuze superieuren verwacht werd dat ze streng zouden zijn, gefixeerd op de altijd dreigende zonde.

Ongetwijfeld had die aandacht te maken met zijn eigen gezondheid. François had vaak hoofdpijnen en hij was blij toen hij de verantwoordelijkheid mocht teruggeven. Want al was hij geen groot bestuurder, in zijn tijd was de congregatie enorm gegroeid. Van 280 fraters in 1840 naar zo'n 2000 fraters in 1859. Samen beheerden zij maar liefst 379 huizen en scholen.

Toen François van zijn broeders toestemming kreeg om zijn taak neer te leggen, was hij vooral moe. Hij ging terug van het bestuurshuis in de stad naar l'Hermitage, het moederhuis in de stille vallei en het heldere water van de Gier. Hier kon hij letterlijk terugkijken in de tijd: in de verte op een berg lag het dorpje La Valla. Hij wist dat hij van daaruit bijna zijn geboortedorp Maisonnettes kon zien liggen, het gehucht op een berghelling, nog een uur verderop. Het water dat langs zijn ouderlijk huis stroomde, ruiste en murmelde ook altijd in de beek pal naast het moederhuis van de fraters.

l'Hermitage – toen hij een tiener was, leek het een idioot project van zijn voorganger. De congregatie was nog maar net op poten en had nog niet eens officiële goedkeuring. Er moesten jonge fraters worden opgeleid, schooltjes worden opgezet. Er was zoveel te doen – en Champagnat kocht een stuk grond en begon aan een enorm huis! Eindeloos klonk het gehamer van de houwelen op de rotsen, die kapot moesten om het huis mee te kunnen bouwen.

Maar Champagnat had het goed gezien. Hij wilde een grote plek waar alle fraters konden thuiskomen. De dorpschooltjes waar zij werkten waren van mei tot en met september gesloten, want dan werkten alle kinderen mee op het land. In die maanden was l'Hermitage gevuld met fraters die bijkwamen en bijscholing kregen als religieus en als onderwijzer. Vaak lagen ze maar een klein eindje voor op hun leerlingen.

Nu was het 1859 en frère François was terug. 'Ik had twintig jaar om me voor te bereiden op mijn rol als overste, ik ben dat twintig jaar geweest. Zou ik nu nog twintig jaar krijgen om hiervan te herstellen?', zo schreef hij in zijn dagboek.

Hij kreeg die twintig jaar en hij gebruikte die om zich te verdiepen in de geneeskunde, om zijn zieke medebroeders te kunnen helpen. De moderne medische wetenschap bestond nog niet, het enorme boek over de geneeskracht van kruiden en planten dat hij gebruikte – het ligt nu in een vitrine – was al decennia oud. Frère François ging planten kweken en maakte er compressen, zalfjes en drankjes van. Hij hield zorgvuldig bij welke kruiden hij gebruikte en in welke verhoudingen en hij droeg zijn kennis over aan de jonge Emanuel.

Zo werd *le jardinet du frère François* het teken van de zorg van de eerste opvolger van de stichter. Die zorg was niet alleen geneeskundig, want de oude broeder was ook een vaderlijke raadgever. Al was hij wat ingetogen, hij genoot van de energie van jonge mensen en moedigde hen aan die te beleven. 'Sta niet toe dat je in verdriet of verveling blijft hangen', schreef hij, 'want dat is het werk van de vijand. Jullie die God dienen en die kinderen van Maria zijn: leef blij, licht van hart en levendig.'

6.

Frater Giorgio is ook met pensioen, na een leven lang in onderwijs en vorming in Italië. Hij is mijn gids en ik geneer me voor mijn slechte Frans. Mijn oude leraar zou glimlachen als hij me hier zag schutten. 'Zie je wel', hij zou het niet eens hoeven zeggen.

Maar Giorgio is een Italiaan, de woorden komen niet als één zangerig en onverstaanbaar geheel uit zijn mond, maar keurig stuk voor stuk uitgesproken, liefst met een kleine zwieper van de *e* uit zijn moedertaal eraan. En wat meer is: Giorgio is een ervaren onderwijzer, die recht voor me gaat zitten en de tijd neemt om zijn zinnen te zien indalen in mijn begrip. En zo gaat het steeds beter. 'Zie je wel', zegt de guitige oogopslag van mijn gids.

Vrijwel alle leden van de kleine gemeenschap van l'Hermitage zijn mannen en een vrouw die elders op de wereld hun sporen verdiend hebben. Dankzij hen is het moederhuis geen museum of congrescentrum, maar een levend religieus huis.

Giorgio heeft twee stoelen voor ons neergezet in de slaapkamer van de ouders van frère François, in het gehucht Maisonnettes. Een paar huizen aan een bergweg, met een fenomenaal uitzicht in de richting van La Valla. De fraters maristen hebben het huis nog steeds in bezit en gebruiken het als pleisterplaats voor pelgrims. Steen en hout en oude meubelen en de stilte van de lage bergen maken iets voelbaar van de tijd waarin de kleine Gabriel Rivat hier werd geboren. Dat was in 1808, hij was de jongste van zeven kinderen.

Moeder Rivat was vroom en haar jongste zoon had een helder verstand. De combinatie leidde ertoe dat zijn moeder hem op vijfjarige leeftijd toewijdde aan Moeder Maria, wat ze later herhaalde. Ze trok hem een blauwe boezeroen aan, de kleur van Maria. Zo was voor iedereen duidelijk waarvoor hij bestemd was.

Toen Gabriel tien jaar was, liep ze met hem naar La Valla. Daar ging ze naar père Champagnat en ze gaf hem haar zoon. 'Neem dit kind en doe ermee wat je wilt', zei ze. 'Hij behoort toe aan de Heilige Maagd, ik heb hem aan haar opgedragen'.

Een dramatisch gebaar. De moeder wilde dat haar begaafde kind zou leren lezen en schrijven en Latijn zou leren, zodat hij later priester kon worden. In het kaalgeslagen Frankrijk van na de Revolutie van 1789 was dit zijn enige kans op ontwikkeling, zeker in deze afgelegen en arme streek.

De kleine Gabriel kwam in het huis met de eerste paar broeders. Nadat hij koos voor een leven onder de hoede van Moeder Maria, koos hij zijn kloosternaam. Hij zou François heten, naar zijn moeder Françoise.

Hij was inderdaad een vlotte leerling en leerde lezen en schrijven, terwijl hij meeleefde en meewerkte. Père Champagnat was hun leraar, een man die zelf zo laat had leren lezen en schrijven, dat hij alleen op karakter en wilskracht het seminarie in Lyon had weten af te maken. De jonge François stond al voor de klas toen hij nog niet volgroeid was. Hij moest op een verhoging staan om zijn leerlingen te kunnen zien.

Ondanks zijn scherpe verstand zou François geen priester worden. Daarin was de stichter, die verder zeer gezagsgetrouw was, onwrikbaar. De fraters hadden een eigen opdracht in vorming en onderwijs, en er mocht geen verschil ontstaan in de broederschap.

7.

Frère François verwees naar père Champagnat. Champagnat verwees naar Maria. Wat een opmerkelijke keuze om in zo'n patriarchale samenleving te kiezen voor een vrouw als rolmodel, en zo eigenschappen als aandacht, aanwezigheid, ontvankelijkheid te benadrukken. Dat zowel de stichter als zijn opvolger sterke vrouwen als moeder hadden, speelt daar ongetwijfeld een rol in.

Door Maria komen we tot Jezus Christus, zei Marcellinus Champagnat vaak. En door Jezus Christus zien we het gelaat van God. Het is één grote doorverwijzing. Wie weet waar het begint? Wie weet waar het ophoudt?

Bij Champagnat begon het steeds bij hetzelfde. 'Ik kan geen kind of jong mens zien zonder ervan te houden', zei hij.

Begin met liefde en het einde raakt zoek.

8.

We staan in het tuintje van frère François. 'Het is niet veel nu', zegt Giorgio. Hij zegt het bijna excuserend. 'De winter is net voorbij. In de lente wordt het beter'. Ik kijk naar de gele prikkers in de grond, met de namen erop, geschreven in zwierige blokletters.

Er begint me iets te dagen. 'Zeg Giorgio', vraag ik in mijn beste Frans, 'was dit tuintje er nog? Of is het opnieuw aangelegd?'

Hij kijkt opeens verlegen. Dan zegt hij: 'Dat ben ik gaan doen'.

Samen lopen we de vallei in, om er water uit de Gier in een fles te doen, een paar stukken steen te verzamelen en aarde in een pot te doen. De aarde schept Giorgio van het graf van de tweede broeder die Champagnat riep. 'Voor Westerhelling', zegt hij.

Arjan Broers